

Hökedalen. Dals-Eds, Rölandas och Töftedals socknar, Dals Eds kommun

Arkeologisk utredning i planerad vindpark

Oscar Jacobsson och Stig Swedberg

Kulturlandskapet rapporter 2014:11

Hökedalen. Dals-Eds, Rölandas och Töftedals socknar, Dals-Eds kommun

Arkeologisk utredning i planerad vindpark

Oscar Jacobsson och Stig Swedberg

Kulturlandskapet

Administrativa uppgifter

Fastighet: Södra Hökedalen 1:37, Dals-Eds, Rölandas och Töftedals socknar, Dals Eds kommun, Västra Götalands län

Beställare: Rabbalshede Kraft AB

Fältarbetstid: 2014-11-05

Projektnummer: 1429-1

Projektansvarig: Stig Swedberg

Fältansvarig: Stig Swedberg

Övrig personal: Oscar Jacobsson

För personalens meriter hänvisas till Kulturlandskapets hemsida.

Utredningsområdets storlek: 430000 m²

Belägenhet i SWEREF 99 TM: Norr 6531360 m, Öst 317310 m

Höjd över havet: 150-210 meter

Arkiv: Kulturlandskapet

Dokumentationsmaterial: Mätfiler, beskrivningar, fotografier.

Fynd: Har ej omhändertagits.

Hökedalen. Dals-Eds, Rölandas och Töftedals socknar, Dals Eds kommun.**Arkeologisk utredning i planerad vindpark.**

Kulturlandskapet rapporter 2014:11

© Kulturlandskapet 2014

Författare: Oscar Jacobsson och Stig Swedberg

Foton: Där fotograf ej anges är bilder tagna av fältpersonalen.

Omslagsbild framsida: Lämning 1429:3. Gränsmärke, foto mot norr.

Bild baksida: Lämning 1429:4. Raserat gränsmärke, foto mot nordost.

Orienteringskarta: Framställd av Kulturlandskapet med data från Map Maker, FMIS samt Länsstyrelsen i Västra Götaland.

Topografisk grundkarta samt plankarta: Tillhandahållen av beställaren.

Övriga kartor och situationsplaner: Framställda av Kulturlandskapet.

Redigering och layout: Ingemar Bengtsson

Tryck: Nordbloms Trycksaker AB, Hamburgsund

Sökord: Gränsmärke, gränsdragning, röjningsröse, vindpark, utmark, Dalsland

Rio Kulturlandskapet

Ekelidsvägen 5

457 40 FJÄLLBACKA

www.kulturland.se

kontakt@kulturland.se

Innehåll

Sammanfattning	5
Inledning och syfte	5
Metod	5
Utredningsområdet	7
Tidigare undersökningar	7
Utredningsresultat	8
Tolkning	8
Antikvarisk bedömning	9
Förslag på fortsatta åtgärder	10
Källor	11
Bilagor	13
1. Anläggningar	

Illustration 1. Karta som visar utredningsområdets lokalisering inom Dals-Eds kommun samt närliggande riksintressen för kulturmiljövård.

Hökedalen. Dals-Eds, Rölandas och Töftedals socknar, Dals-Eds kommun

Arkeologisk utredning i planerad vindpark

Sammanfattning

På uppdrag av Rabbalshede Kraft AB har Rio Kulturlandskapet utfört en arkeologisk utredning inför den planerade anläggningen av en vindpark. Området omfattar en del av Hökedalen och ingår i Dals-Ed, Rölanda och Töftedals socknar, inom Dals-Eds kommun i Västra Götalands län. Syftet med utredningen har varit att undersöka förekomsten av tidigare okända lämningar inom området, samt att kontrollera tidigare registrerade lämningars status.

Utredningsområdet omfattar totalt cirka 43 hektar, varib områden runt vägdragningar och verksplatser är inkluderade. Vid varje verksplats har en yta på omkring 7700 m² inventerats och vägsträckningarna har utretts i cirka 50 meter breda korridorer. De inventerade ytorna varierar något i bredd beroende på områdets topografi, och på en del platser har en brant topografi även föranlett att alternativa vägsträckningar utforskats.

Under utredningen registrerades sju lämningar bestående av tre röjningsrösen och fyra gränsmärken. Tre av gränsmärkena klassades som fornlämningar, medan ett gränsmärke och röjningsrösen registrerades som övriga kulturhistoriska lämningar.

Vindkraftprojektet bedöms ej beröra närliggande riksintressen för kulturmiljö. Dessa ligger på ett ansenligt avstånd från området samt har en storlek och karaktär som gör att vindparkens påverkan bedöms som ytterst minimal.

Rio Kulturlandskapet bedömer att områdets kulturmiljövården inte riskerar att hotas om lämningarna under anläggningsarbetet visas den hänsyn som rekommenderas i denna rapport.

Inledning och syfte

Rio Kulturlandskapet har utfört en arkeologisk utredning på uppdrag av Rabbalshede Kraft AB, som planerar att uppföra sex vindkraftverk inom undersökningsområdet. Området är beläget cirka 6 kilometer sydväst om Eds samhälle och ingår i Dals-Eds, Töftedals och Rölanda socknar.

Syftet med undersökningen har varit att utreda förekomsten av okända fornlämningar inom området samt att göra en bedömning av vindparkens eventuella påverkan på kulturmiljön och redan kända fornlämningar.

Metod

Metodmässigt utfördes utredningen med hjälp av arkivstudier och fältinventering. En avgränsning gjordes utifrån föreslagna verksplaceringar med tillhörande vägsträckningar, tillhandahållna av beställaren. Utredningsområdet innefattar totalt cirka 43 hektar. Kring varje verksplats har ett område på cirka 7700 m² inventerats, men detta har på vissa platser utökats till följd av angränsande kulturmiljöer vilka potentiellt kan påverkas av verksanläggningen. Kring de föreslagna vägsträckningarna har ett område med 25 meters radie från vägarnas mittpunkt ingått i utredningen. Detta varierar dock på vissa platser där topografin har utgjort en begränsande faktor. Topografi och terrängförhållanden har även bidragit till att undersökningsområdet på ett fåtal platser avviker från tidigare föreslagna vägsträckningar, medan området på andra platser har utökats för att inkludera ytterligare vägalternativ. Detta diskuteras vidare nedan under "Utredningsområdet".

Arkivstudierna skall först och främst ses som ett inledande moment till inventeringen, där

Illustration 2. Karta som visar utredningsområdets utbredning, de inom utredningen registrerade lämningarna, aktiva gränsmärken samt sedan tidigare kända lämningar och kulturmiljöer.

områdets historiska landskapsbild har studerats för att ge en kontext till den fornlämningsbild som framkom i fält. Även förekomsten av eventuella fornlämningar i det historiska kartmaterialet har studerats, vilket även utgör en grund för bedömningen av tidigare okända och kända lämningars fornlämningsstatus. Det är främst Lantmäteriets digitala kartarkiv som har konsulterats, *Historiska Kartor Lantmäteriet*.

Under inventeringen användes GPS för att mäta in påträffade lämningar i fält, och beskrivningar infogades i den digitala databasen. Lämningarna fotograferades även och fotoinformationen dokumenterades i en för projektet tillhörande fotodatabas. Både lämningar med potentiell fornlämningsstatus samt även nyligen aktiva gränsmärken har mätts in. Det är dock endast lämningar med potentiell fornlämningsstatus som givits en utförligare beskrivning i databasen, och som fotodokumenterats i större utsträckning. Under inventeringsdagen (5/11 2014) var vädret mulet med lätt duggregn. Inventeringen gjordes dock efter en period av relativt intensivt regn, vilket gjorde att låglänt mark till stor del var mycket blöt.

Utredningsområdet

Utredningsområdet – markerat i kartan *illustration 2* – är beläget cirka 6 kilometer sydväst om Eds samhälle och har en varierande höjd över havet på mellan 150-210 meter. Det direkt utredda området innefattar den areal som potentiellt kan påverkas fysiskt av vindparksanläggningen.

Närmaste riksintressen för Kulturmiljövård är Töftedal-Gesäter som ligger 2,5 kilometer åt sydväst från utredningsområdet, samt Ed cirka 4 kilometer åt öster.

Området består till stor del av bergsterräng med en kuperad topografi och är omgivet av en rad olika sjöar och bergstjärn. Terrängen är delad av dalgångar och sänkor av varierande storlek, inte sällan bestående av våtare sankmarker. Det historiska kartmaterialet visar att området tidigare använts som utmark, antingen till bete eller skogsbruk – åtminstone från tidigt 1800-tal och framåt, men troligen ännu tidigare. Materialet visar också att gränsdragningarna i området

har en något komplicerad karaktär, vilket även illustreras väl av markens uppdelade sockentillhörighet i den moderna fastighetskartan. Inom området finns ett antal långsmala ägor som ofta går i väst-östlig riktning, en del inte mer än 30 meter breda.

Inom det aktuella området finns det tidigare fyra lämningar registrerade i FMIS, vilka alla utgörs av gränsmärken. Dessa gränsmärken har tidigare bedömts som övriga kulturhistoriska lämningar. I anslutning till utredningsområdet finns även ett ytterligare antal lämningar vilka kan komma att beröras i framtida planeringsstadier. Dessa utgörs framförallt av gränsmärken, men även ett flertal fortifikationslämningar från andra världskriget, ett kvartsbrott och en boplatz, *Swedberg 2013*.

Utredningsområdets främsta avvikelse från det tidigare angivna vägförslaget är det vägparti som ansluter den aktuella vindparken med anläggningen på Buråsen, strax norr om Tjärnsmon. Ett brant stup bedömdes förhindra en effektivt anpassad vägdragning i detta område, och istället valdes en passage som på ett bättre sätt utnyttjade topografin.

I närheten av Tjärnsmon finns en äldre vägsträckning i det historiska kartmaterialet som eventuellt delvis skulle kunna utnyttjas som anslutningsväg mellan Tjärnsmon och resten av vindparksområdet. Denna väg är en äldre häradsväg, men tycks vara i aktivt bruk och har därför ej registrerats som fornlämnning. Den bör dock visas en viss hänsyn i anläggningsarbetet, mer om detta i senare avsnitt.

Tidigare undersökningar

Inom utredningsområdet har tidigare undersökningar skett, i form av en arkeologisk utredning 2011, *RAÄ Dals-Ed 251 och 252 FMIS*, och en naturvärdesinventering i september 2014. Rapporten från den tidigare arkeologiska utredningen – som gjorts åt en annan beställare – har ej varit tillgänglig och det är endast den inrapporterade informationen till FMIS som därmed har varit användbar under den här utredningen. Utifrån de punkter som registrerats i FMIS är det tydligt att den tidigare utredningen delvis

täckt ett annat område, och endast fyra lämningar som registrerats i samband med detta faller inom det nuvarande utredningsområdet.

Naturvärdesinventeringen har utförts åt Rabbalshede Kraft av Naturcentrum AB under september 2014, och resultaten från denna har främst varit tillgängliga i form av shapefiler, vilka inkluderats i den aktuella utredningens digitala databas. Rapporten från Naturcentrums inventering var ej färdigställd då denna rapport skrevs.

Utredningsresultat

Under fältinventeringen registrerades sju lämningar, vilka utgjordes av tre röjningsrösen och fyra gränsmärken, *Bilaga 1*.

De tre röjningsrösen återfanns på gränsen mellan en yta av öppen blöt mark och ett glest skogsbryn strax norr om Parsetjärn. Genom den öppna ytan rann det ett mindre vattendrag. Röjningsrösen bestod av övermossade stenar i ett till två lager och var belägna inom ett område omkring 4 x 6 meter stort.

Gränsmärkena varierade i storlek och konstruktion, där både märken med visare och utan synlig visare förekom. Stenarnas storlek varierade mellan 0,1-0,7 meter och ett av gränsmärkena var tydligt raserat. Majoriteten av märkena var belägna på hållmark och i sluttningar. Ett gränsmärke låg i skogsmark, medan ett annat låg i krönläge.

Tolkning

Bedömning av kulturmiljön inom den planerade vindparken

Röjningsrösen (1429:1 samt 6-7) har bedömts som övriga kulturhistoriska lämningar, då deras lokalisering sammanfaller med åkermarken till ett torp vid namn Jutebråten som finns utmärkt på den häradsekonomiska kartan från 1890-talet. Jutebråtens ägor låg utspridda i nordvästsydostlig riktning längs den nuvarande sockengränsen mot Töftedals socken, strax norr om Parsetjärn. Själva torplämningen bedöms ej påverkas av den föreslagna vägsträckningen längs med kraftledningsgatan, då den är belägen ett tiotal meter norr om utredningsområdet, *Lantmäteriet 1890-97*. Torpet finns ej belagt före 1850,

utan marken bestod under mitten av 1800-talet av betesmark, *Lantmäteriet 1853*.

De gränsmärken som tidigare registrerats i FMIS – och som ingår i utredningsområdet – har som ett resultat av den nya Kulturmiljölagen, *SFS nr 1988:950*, givits en ny bedömning inom ramen för utredningen. De gränsmärken som ej faller inom aktiv gräns eller vars gränsfunktion ej kan beläggas från 1850 och framåt har i enlighet med denna lag givits fornlämningsstatus.

Bedömningen av tidigare och under utredningen påkomna gränsmärkens fornlämningsstatus har utförts främst med hjälp av en konceptliknande laga skifteskarta över Södra Hökedalens ägor som i Lantmäteriets databas daterats till 1853. Detta är dock ett datum som tagits från anteckningar på själva kartbladet, och kartans titel daterar istället kartakten till 1846. I de bifogade handlingarna framkommer det att kartan bygger på konceptinformation från 1846, 1847, 1848 och 1849, men att konceptakten troligen färdigställts eller granskats år 1853, *Lantmäteriet 1853*. Detta innebär att kartans information med all sannolikhet reflekterar förhållanden som rådde innan 1850, men med nya gränsdragningar tydligt markerade. Dessutom tycks även de äldre gränsdragningarna före laga skifte vara markerade med svaga streck i kartbilden.

När det gäller de tidigare kända gränsmärkena inom utredningsområdet bör RAÄ Dals-Ed 233, 234 och 252 klassas som fornlämningar, då de ej ingår i någon karterad gränsdragning. Dals-Ed 252 ligger cirka 30 meter från en gräns som finns belagd på laga skifteskartan, men detta är ett avstånd som gör att lämningen ändå bör klassas som fornlämning.

Tre gränsmärken som påträffades under utredningen (1429:2, 1429:4 och 1429:5) bör klassas som fornlämningar, då det ej går att belägga deras gränsfunktion i historiska kartakter eller i det moderna kartmaterialet. 1429:2 ligger 35 meter från en gräns som tillkom under 1850-talet, men avståndet bedöms vara så stort att märket ej tydligt kan knytas till denna gräns. 1429:3 ingår tydligt i denna gräns – som dock ej finns kvar idag – och bör därför klassas som övrig kulturhistorisk lämning. Detta gäller även för det tidigare

Illustration 3. Lämning 1429:5. Ett tidigare sockengränsmärke. Foto mot sydost.

kända märket Dals-Ed 251. Gränsmärket strax nordost om Mantjärnsmossen (1429:4) går ej att knyta till någon kartlagd gräns. Många av dessa gränsmärken kan troligen knytas till den typ av smala ägoområden som ännu är synliga i dagens kartbild.

Det sydliga potentiella sockengränsmärket (1429:5) är svårtolkat, speciellt med tanke på dess närhet på 25 meter till den nuvarande sockengränsdragningen, som nu är markerat av ett aktivt gränsmärke. Kartmaterialet visar att gränsen mellan Rölanda och Dals-Eds socken tidigare tycks ha varit något omtvistad. En storskifteskart över utmarken till Hökesäter från 1812 visar en gränsdragning som påminner om dagens sockengräns, *Lantmäteriet 1812*. Ägomätningen över angränsande Sandåkers ägor från 1839 visar dock att sockengränsen mot Rölanda blivit ändrad under denna tid och dragits längre norrut, *Lantmäteriet 1839*. På den häradsekonomiska kartan från 1890-talet har gränsen tydligt fått sitt nuvarande utseende, *Lantmäteriet 1890-97*. Den sannolika utvecklingen är därmed att det påträffade gränsmärket markerade sockengränsen 1812, och att

denna senare ändrades någon gång innan 1839. Mot slutet av århundradet drogs gränsen tillbaka till sin ungefärliga tidigare sträckning, och ett nytt gränsmärke tillkom som är aktivt än idag. Grundkartan från 1812 är dock inmätt med en mycket bristfällig noggrannhet, vilket gör en säker bedömning svår. Lämningen bör dock med tanke på ovanstående tolkning registreras som fornlämning.

Bedömning av vindparkens påverkan på riksintressen för kulturmiljövård

Närmaste riksintressen för Kulturmiljövård är Töftedal-Gesäter som ligger 2,5 kilometer åt sydväst från utredningsområdet, samt Ed cirka 4 kilometer åt öster. Mot bakgrund av intresseområdenas karaktär och storlek tillsammans med avståndet bedöms dessa inte påverkas av vindparksanläggningen.

Antikvarisk bedömning

Inom området registrerades tre nya gränsmärken som fasta fornlämningar och två sedan tidigare kända märken har givits fornlämningsstatus

som ett resultat av den nya Kulturmiljölagen. Tre röjningsrösen samt ett gränsmärke registrerades som övriga kulturhistoriska lämningar då de kan knytas till verksamhet främst efter 1850.

Fornlämningsbilden som framkommit efter fältinventeringen och kartstudierna framhäver områdets karaktär som viktigt utmarksområde, där gränsdragningarnas flexibla karaktär framhävs av de registrerade lämningarna. Området utgör på så vis ett intressant studieobjekt när det gäller gränsläggningar och skiftande sockentillhörighet i allmänhet. Det illustrerar även på ett bra sätt hur utmarkens gränser varit mindre stabila än de annars mycket fasta inägo gränserna i kulturlandskapet.

Kulturlandskapet bedömer att med nedanstående angiven hänsyn kommer kulturmiljön inte att skadas som en följd av exploateringen. Om nedanstående hänsyn inte kan visas eller det kan misstänkas att önskad hänsyn inte kan utföras i byggskedet bör en plan redovisas över vilken hänsyn som faktiskt kommer att genomföras. Om hänsynsavstånd inte kan hållas eller lämning måste tas bort bör åtgärdsförslag specificeras i ansökan eller miljökonsekvensbeskrivning.

Förslag på fortsatta åtgärder

De registrerade lämningarna, samt redan tidigare kända lämningar inom utredningsområdet, bör visas hänsyn under anläggningen av vindparken. Här är det främst viktigt att framhäva lämningarnas upplevelsevärde, där anläggningsarbetet bör utföras på så sätt att påverkan

på kulturmiljön minimeras. Vägdragningar bör läggas på ett visst avstånd från berörda lämningar, och exploateringsytan kan med fördel även läggas i ett topografiskt lägre läge än lämningarna. Det generellt rekommenderade avståndet till berörda lämningar är 30 meter till fornlämningar och 15 meter till övriga kulturhistoriska lämningar. De aktuella lämningarna bör märkas ut under anläggningsarbetet, samt ges ett fysiskt skydd om det finns en risk för fysisk påverkan under exempelvis sprängningsarbeten.

Det fysiska skyddet omfattar även aktiva gränsmärken, som dock inte behöver visas samma avstånds- och topografihänsyn. Observera att gränsmärken i aktuell gräns är skyddade enligt 14 kap 8 § brottsbalken. I det fall ett gränsmärke i aktuell gräns berörs av exploateringen skall ansökan om säkerställande av gränsmärken lämnas till Lantmäteriet.

Vägen öster om Tjärnsmon som ingår i den äldre häradsvägen bör i den mån vägsträckningen inkluderas i vindparksanläggningen visas en viss hänsyn. Detta gäller framförallt där ny väg möter den gamla, det vill säga att anslutningen mellan vägarna ges en mjuk övergång.

De fornlämningar som registrerats under utredningsarbetet är skyddade av kapitel 2 i Lag om kulturmiljö mm (KML) samt genom miljöbalkens (MB) generella hänsynsregler. För ingrepp i fornlämningarnas område eller i lämningarna själva måste en ansökan lämnas till länsstyrelsen.

Källor

Litteratur

Swedberg, Stig	2013	<i>Buråsen, Töftedals socken, Dals Eds kommun. Arkeologisk utredning. Kulturhistoriska rapporter 174. Rio Kulturkooperativ.</i>
----------------	------	---

Digitala källor

FMIS	2014	Besökt 23/10 2014
------	------	-------------------

Historiska Kartor, Lantmäteriet	2014	Besökt 23/10 2014
---------------------------------	------	-------------------

Kartor

Lantmäteriet	1812	Storskifte på utmark/utägor O145-16:4
--------------	------	---------------------------------------

Lantmäteriet	1839	Ägomätning O27-34:4
--------------	------	---------------------

Lantmäteriet	1853	Laga skifte 15-daj-65
--------------	------	-----------------------

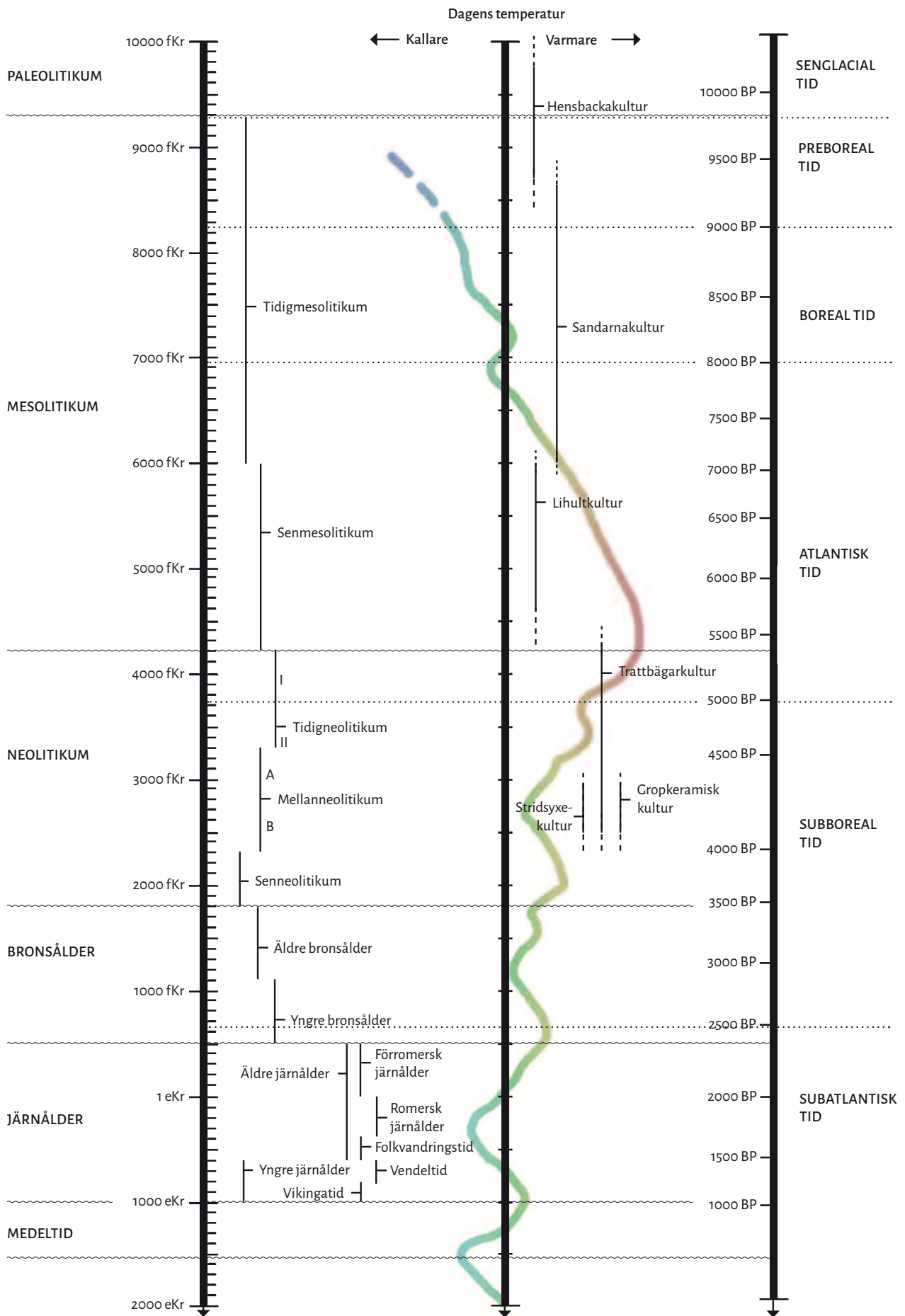
Lantmäteriet	1890-97	Häradsekonomiska kartan J112-61-25
--------------	---------	------------------------------------

Bilagor

1. Anläggningar

Bilaga 1. Anläggningar

Nr	Typ	Beskrivning (Mått anges med L x B x Dj/Höjd i meter)	Bedömning
1	Röjningsröse	1 x 1 x 0,3 meter stor. Röjningsröse bestående av övermossade stenar i ett till två lager. Dalgång, skog. Övertorvad.	Övrig kulturhistorisk lämning
2	Gränsmärke	1,5 x 0,7 x 0,6 meter stor. Gränsmärke med staplade stenar i fyra lager. Stenarna 0,2-0,7 m stora. Oskadad. Krön, hållmark. Ej beväxt.	Fornlämning
3	Gränsmärke	1 x 0,7 x 0,7 meter stor. Gränsmärke bestående av 10 stenar 0,1-0,6 m stora, stående visare 0,7 m hög. Oskadad. Sluttning, hållmark. Ej beväxt.	Övrig kulturhistorisk lämning
4	Gränsmärke	3 x 2 x 0,2 meter stor. Gränsmärke bestående av mer än 30 stenar i 1-2 lager. Stenar 0,1-0,5 m stora, trolig liggande visare. Stenarna utspridda över 3x2 m stor yta. Skadad. Sluttning, hållmark. Ej beväxt.	Fornlämning
5	Gränsmärke.	4 x 2,5 x 0,7 meter stor. Gränsmärke bestående av mer än 50 stenar 0,2-1 m stora i tre till fyra lager. Några stenar utrasade, svag grop i mitten, liggande större block i östra delen. Skadad. Sluttning, skog. Trädbevuxen.	Fornlämning
6	Röjningsröse	2 m NO om lämning 1 finns ytterligare ett röjningsröse, 2 x 1 x 0,5 meter stort. Dalgång, skog. Övertorvad.	Övrig kulturhistorisk lämning
7	Röjningsröse	2 m N om lämning 6 finns ett tredje röjningsröse, 1 x 1 x 0,5 m stort. Dalgång, skog. Övertorvad.	Övrig kulturhistorisk lämning

Sammanställt av: Swedberg & Östlund. Källor: Andersson & Ragnesten (red) 2005, Nielsen 1993, Svedhage 1996, Welinder, Pedersen, Widgren (red) 1998 samt OxCal

Hökedalen. Dals-Eds, Rölandas och Töftedals socknar, Dals Eds kommun

På uppdrag av Rabbalshede Kraft AB har Rio Kulturlandskapet utfört en arkeologisk utredning inför den planerade anläggningen av en vindpark. Det utredda området omfattar sydvästra Hökedalen och syftet har varit att undersöka om det finns tidigare okända lämningar inom det påverkade området, samt att kontrollera tidigare kända lämningar.

Under utredningen registrerades sju lämningar bestående av tre röjningsrösen och fyra gränsmärken. Tre av gränsmärkena klassades som forn lämningar, medan ett gränsmärke och röjningsrösen registrerades som övriga kulturhistoriska lämningar. Den framkomna lämningsskildern illustrerar på ett bra sätt gränsdragningens komplicerade historia i området, samt hur utmarkens gränser generellt har varit föränderliga element i landskapet.

Rio Kulturlandskapet bedömer efter utredningens resultat att områdets kulturmiljövärden inte riskerar att hotas om lämningarna under anläggningsarbetet visas den hänsyn som rekommenderas i denna rapport.

www.kulturland.se